

УДК 342.565.2

І. Є. ТУРКІНА

ПРИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано призначення інститутів судової влади. Виявлено місце судових інститутів у механізмі державного управління. Дано рекомендації щодо підвищення ефективності судової влади.

Ключові слова: механізм держави, судова влада, суд, судові інститути, механізм стримувань і противаг, правосуддя, ефективність судової влади.

The article examines the purpose institution of the judiciary. Identifies the place of the judicial institutions in the mechanism of governance. Recommendations to improve the efficiency of the judiciary.

Key words: mechanism of the state, the judiciary, court, judicial institutions, the mechanism of checks and balances, justice, the efficiency of the judiciary.

Сучасна держава абсолютно неможлива без складної системи органів державної влади. Від простої сукупності управлінських структур механізм держави відрізняється внутрішньою єдністю і, водночас, ієрархічністю своїх складових. Для механізму держави характерні його легітимність, цілісність і завершеність структури.

Незважаючи на різноманіття цілей, які стоять перед державою, відповідальність за їхнє досягнення лежить як на всій державі в цілому, так і на кожній структурі механізму держави окремо. Однією з обов'язкових складових механізму, за допомогою якого держава виконує свої функції, є судова влада.

У даний час відбувається процес становлення судової влади як одного з основних елементів державного механізму. Потрібно визначення й переосмислення функцій інститутів судової влади в умовах формування правової держави. Здійснюючи свої функції, судові органи сприяють вирішенню таких завдань, як захист прав і свобод людини, підтримання режиму правової законності у сфері управління і стабілізації державної влади. У своїй діяльності судові органи перебувають у постійній взаємодії з законодавчими та виконавчими органами, і в цьому зв'язку потрібне наукове осмислення і законодавче закріплення способів і меж відповідної взаємодії і противаг.

Дослідження судової влади в контексті механізму держави – це комплекс інституційних і процесуальних питань, що виникають у процесі організації та функціонування судової влади при здійсненні правосуддя.

Головним призначенням судової влади є вирішення політичних, соціальних, економічних та інших видів конфліктів. Каталізатором процесу державного управління при вирішенні конфліктів виступає апарат судової влади – суд. Судова влада – це особливі суспільні відносини, виникнення й існування яких зумовлено здатністю соціуму за необхідності генерувати механізм вирішення конфліктів на основі норм права, що забезпечується силою держави [1, с. 24].

Судова влада проявляється у специфічній формі владного втручання держави в конфліктну ситуацію в соціумі, в особливому владному впливі держави на учасників конфлікту, відносини між ними. У процесі такого втручання (впливу) держава вступає з учасниками конфлікту, а рівно з третіми особами, в численні й різноманітні владовідносини. Переважна частина цих владовідносин виникає й існує як правові відносини. Вони породжують у держави, інших учасників процесу стан, пов'язаний з їхніми правами та обов'язками. У межах цього стану держава в особі суду, самостійні й незалежні члени суспільства, їхні об'єднання, а також юридичні особи (серед яких і держава) прагнуть цивілізованого досягнення своїх інтересів.

Судова влада має низку сутнісних характеристик: вона реальна, володіє всіма видовими, родовими ознаками і рисами, властивими будь-якій іншій владі; як будь-яке інше соціальне явище, існує тільки в динаміці; у межах своєї компетенції сильніше будь-якої організації чи індивіда, що володіють тією ж компетенцією на території конкретної держави; одночасно має приватно- і публічно-правовий характер; проявляється у правозастосовчій, правотлумачній і правотворчій сфері; не існує поза нормативним регулюванням; опосередковується у правосудді (процесах), його результаті (судових актах). Для неї, зокрема, характерні особливі способи формування процедурних норм (судовий прецедент) та їхні трансформації (судова практика) [1, с. 25].

Питання організації та функціонування інститутів судової влади розглядалися багатьма авторами, у тому числі Ю. Шемшученком [2; 3], Ю. Грошевим [4], Ю. Тодікою [5], М. Цвіком [6], В. Медведчуком [7] та ін. На їхню думку, зміст функції судової влади – це охорона всіх соціальних підсистем від протиправних посягань і деструктивних конфліктів, перш за все, у частині прав і свобод людини.

Важливе значення для правильного розуміння процесів, що відбуваються в Україні, мають дослідження судової гілки влади, зроблені зарубіжними науковцями, такими як П. Арчер, А. Барак, В. Бернхем, А. Гарапон, Д. Зусем, Б. Кардозо, А. Кох, М. Ландау, Є. Маквіна, Р. Познер, С. Рів-Акерман, П. Соломон, Р. Страус, Т. Фоглесонг, Ф. Франкфуртер, І. Шихатов, Р. Едварді, М. Еллона та ін.

Значний внесок у дослідження судової влади зробили автори докторських дисертацій за даним напрямом дослідження – В. Жуйкова, В. Лебедева, Н. Чепурнова.

Цілі статті – виявити загальні тенденції становлення інституту судової влади, визначити призначення судової влади в механізмі держави.

Практика розвитку держави потребує осмислення ролі інститутів судової влади не тільки у вузькому (суто правовому), а й у широкому аспекті – у механізмі державного управління.

Демократичний розвиток суспільства об'єктивно пов'язано зі зміною свідомості особистості, основаної на володінні індивідом певною часткою національної власності, тобто індивідуальним суверенітетом. Інституалізація розвитку європейських суспільств йшла в напрямку реалізації принципу поділу влади з метою забезпечення оптимального співвідношення суверенітетів особистості й держави. Узагальнюючи політико-правові засади та провідні напрямки діяльності інститутів судової влади, необхідно відзначити, що історичний процес

демократичного розвитку європейських суспільств супроводжувався потужними соціальними зрушеннями, тобто процесами вертикальної мобільності за економічним та політичним профілями. Ці процеси вели до необхідності розмежування вертикальної і горизонтальної схем державного управління, розділення суверенітетів держави й особистості.

У галузі цивільних (майнових, ресурсних) відносин особистість і демократична держава знаходяться на одному ієрархічному рівні (горизонтальна схема), у сфері державних відносин держава має пріоритет з метою проведення політики національної інтеграції сильно індивідуалізованого соціуму. Механізми судової влади послугують для підтримки цього балансу. Основні етапи формування інститутів судової влади пов'язано з необхідністю активізації горизонтальної схеми державного управління. У сучасних умовах судова влада є обов'язковим елементом механізму стримувань і противаг, що оптимізує горизонтальну і вертикальну схеми державного управління.

Сучасна демократична держава характеризується наявністю великої кількості соціальних груп, що мають змінну потужність, високим рівнем соціальної мобільності населення, необхідністю швидкої зміни моделей соціальної поведінки, високим рівнем гідності індивідів. Тому від держави потрібен високий рівень динамізму прийняття рішень, який традиційна вертикальна схема управління забезпечити не в змозі. І якщо спиратися тільки на неї, то рівень конфліктності в суспільстві буде безперервно і швидко зростати.

Оскільки суд є гілкою державної влади, а писаний закон – лише результат взаємодії політичних агентів, потужність яких не залишається постійною, судові інститути зобов'язані передбачити політичні наслідки своїх рішень, а отже, робити вибір між законом і політичною доцільністю. У моменти нестійкого стану політичної системи країни суд може взяти на себе функцію концептуальної влади, або її балансира, тобто зберегти не стільки букву конституції, що відживає, скільки її демократичний дух. Та щоб це здійснилося, необхідно, щоб інститут суду володів незаперечною політичною легітимністю.

Найважливішою формою реалізації судової влади є правосуддя, яке здійснюється при розгляді судами справ за першою інстанцією, а також у касаційному і наглядовому порядку.

Істотна ознака правосуддя – це порядок діяльності суду. Судовій діяльності притаманна особлива процесуальна форма, яка характеризується детально регламентованою системою процедурних правил, що визначають порядок діяльності суду і учасників процесу. Ці правила містяться в кодексах з кримінального, цивільного, адміністративного і господарського судочинства.

Традиційно правосуддя визначається як діяльність, здійснювана тільки судом щодо належного розгляду та вирішення у процесуальному порядку кримінальних, цивільних та господарських справ, а також застосування на основі закону державного примусу до правопорушників з метою: а) зміцнення законності та правопорядку в суспільстві; б) виховання громадян та запобігання вчиненню нових правопорушень; в) охорони від будь-яких зазіхань тих вищих цінностей, які на даний момент є для держави пріоритетними. Правосуддя

розглядають як одну з форм державної діяльності (у широкому сенсі) і як сферу реалізації влади суду (у вузькому сенсі). Наприклад, суть судової влади Ю. Дмитрієв і Г. Черпуних визначають як самостійне публічно-правове утворення, що являє собою систему спеціальних державних і муніципальних органів, які мають передбачені законом владні повноваження, спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, вирішення суперечок і покарання винних, рішення яких є обов'язковими до виконання всіма особами, яких вони стосуються [8, с. 46].

Судова влада відіграє в механізмі держави істотну роль. Вона підтримує необхідний баланс між представницькою та виконавчою владами за допомогою контролю суду над відповідністю чинних законів та інших нормативних правових актів до Конституції України.

До того ж, судова влада здійснює контроль законності актів виконавчо-розпорядчих органів, виданих у ході державного управління (адміністративне судочинство). Мається на увазі також розгляд скарг на дії посадових осіб та ін.

Слід визнати, що відступ від принципу поділу влади в державі призводить до посилення функцій виконавчих і розпорядчих органів, зниження ролі судової влади та її залежного становища. Саме у зв'язку з цим однією з головних цілей реформування країни було проголошено ідею формування правової держави, в якій судова влада повинна стати одним із найважливіших елементів структури державної влади поряд із законодавчою й виконавчою [9, с. 10].

Специфіка судової влади в механізмі держави полягає в такому:

1. Здійснення судової влади сприяє забезпеченню правової рівності всіх соціальних груп і прошарків населення перед законом.

2. Реалізація судової форми діяльності характеризується певною спрямованістю на здійснення судової політики в державі.

3. Необхідність системи правосуддя зумовлена виникненням у суспільстві конфліктів, які потребують постійного вирішення.

4. Судова влада є незалежною і покликана до здійснення правосуддя за допомогою правозастосовчої діяльності.

5. Здійснення правосуддя зумовлюється прагненням держави захистити від протиправних посягань встановлений ним порядок управління.

6. Діяльність судових органів пов'язано з застосуванням чинного законодавства з метою здійснення правосуддя.

7. Самостійність судової гілки влади означає, що відносини між усіма гілками (законодавчою, виконавчою, судовою) повинні будуватися тільки на підставі та в межах закону. Ні президент, ні законодавча, ні виконавча гілки влади не мають права чинити будь-який тиск на суддів, не є правомочні, крім як у встановленому законом порядку, змінювати їхній статус.

Одна з головних умов правосуддя – незалежність судової влади, яка проявляється не в порядку створення судової влади (судді призначаються главою держави), а в тому, що суди при здійсненні повноважень повинні бути незалежні від органів іншої гілки влади. У межах “своєї” гілки влади підпорядкованість або залежність, зрозуміло, існує; скажімо, вищі суди можуть скасувати рішення

нижчестоящих і направити справу на новий розгляд [10, с. 5].

Незалежність судової влади означає невтручання будь-кого у прийнятті рішень з будь-яких справ, що розглядаються в судах. Незалежність і недоторканність суддів полягає в тому, щоб забезпечити правосуддя, яке виключає будь-яку можливість маніпулювання суддями.

Максимальну ефективність судова влада має тоді, коли створено – підкріплено ресурсно й організаційно – “простір компромісу”, в якому роль суду, як сильного посередника, часом стає визначальною. Ознакою такого простору є наявність у суспільстві двох потужних політичних сил, що має місце в стійких двопартійних (багатопартійних з двома партіями, що домінують) системах. В іншому разі судова влада перетворюється на елемент системи панування виконавчої і / або законодавчої влади.

З усіх гілок державної влади судові інститути мають найвищий ступінь децентралізації та спеціалізації, вони, на відміну від інститутів виконавчої та законодавчої влади, перебувають на мінімальній відстані від соціальних груп і громадян, а значить, найкраще втілюють горизонтальну схему державного управління. На відміну від парламентів, суд, діючи від імені всього суспільства, може реалізувати законну волю широкого діапазону політичних і економічних агентів – від окремого громадянина до держави як цілісності.

Суди здатні досить швидко реагувати на порушення правової норми і відновлювати її навіть при тому, що вони можуть не спиратися на власну систему панування, як, наприклад органи виконавчої влади. Водночас, слід визнати, що суди, що входять до системи судів загальної та спеціалізованої юрисдикції, самостійною гілкою державної влади можна визнати лише досить умовно, у тому сенсі, що вони мають монопольне право вершити правосуддя, оскільки власних ресурсів владарювання і системи панування вони не мають. Закон, як ресурс судової влади, є похідне парламенту, а виконання рішень судів крім виконавчої влади неможливе.

Визначаючи роль судів загальної юрисдикції в системі державного управління можна сказати, що вони: а) є однією з ланок системи панування виконавчої влади; б) володіють більшим ступенем свободи, ніж адміністративні інститути, тому що покликані спиратися на закон, а не на виконавчі акти; в) використовують горизонтальну схему державного управління; д) сила судової системи визначається ступенем поваги до неї як з боку суспільства, так і з боку держави.

Розвиток судової влади в механізмі держави має доповнюватися такими процесами:

- 1) підвищення правової та політичної культури громадян;
- 2) боротьба з правовим нігілізмом, недотриманням і невиконанням законів;
- 3) реформування державного апарату;
- 4) розроблення нормативно-законодавчої бази, яка чітко врегулювала б взаємини між трьома гілками державної влади.

Досвід багатьох сучасних держав переконливо свідчить про те, що безпосереднє функціонування судової влади не може бути реалізовано на практиці, якщо три гілки державної влади розглядаються як замкнуті на собі. Встановлення будь-якого пріоритету в цьому “трикутнику” може заподіяти суттєві непорозуміння. Не можна окремо створити досконалу судову чи досконалу виконавчу владу.

З урахуванням сказаного вище, посилення судової влади в Україні та зміцнення її незалежності в структурі системи поділу державної влади повинні розглядатися як частина комплексу заходів зі зміцнення всієї системи державного управління і передбачати такі політико-правові дії всіх учасників процесу:

1) як і для будь-якої системи функціонування лише за умови взаємодії всіх її компонентів;

2) моніторинг ефективності судово-правової реформи;

3) залучення громадян до відправлення судової влади, наприклад, як присяжних засідателів, попервах, можливо, у масштабах експерименту;

4) розроблення та реалізація наукових програм у ході подальшого проведення судової реформи;

5) прийняття законодавчих актів, що сприяють удосконаленню політико-правової бази з питань організації та діяльності судів;

6) внесення змін і доповнень до чинного законодавства щодо вдосконалення діяльності судової гілки влади на етапі національної інтеграції українського суспільства.

У радянському минулому головні нитки правосуддя були за межами суду, а сам суд був вбудований у механізм адміністративно-командної системи. Певний відбиток залишили ті часи, коли суд підмінявся особливими нарадами, “трійками” та іншими позасудовими установами. Суд потерпав від невисокої кваліфікації суддів, процедурного нігілізму та, понад те, обвинувального ухилу судового процесу. В умовах заснованої на жорсткій вертикальній схемі організації державно-політичного управління громадянин шукав захисту частіше в партійних комітетах, виконкомах рад і в адміністрації, ніж у суді. Важелі правосуддя залишалися поза судовою владою. І це було цілком природно, тому що населення СРСР розглядалося як єдина група інтересів.

Із набуттям Україною політичної незалежності та становленням ринкової економіки почалися дроблення національного суверенітету, автономізація суспільства, вибудовування соціальних зв'язків за критерієм прибутку. Це мало наслідком розвиток конкуренції, ускладнення господарських зв'язків, появу великої кількості представників дрібного і середнього бізнесу, комерційних банків, бірж та ін. У результаті реалізації суспільної потреби зросла кількість звернень до суду з боку як громадян, так і юридичних осіб. Суд стає головним захисником прав і законних інтересів людини і громадянина, у тому числі у сферах здійснення прав і свобод, освіти, культури, боротьби за забезпечення особистої недоторканності та безпеки. Демократичне суспільство не може нікому відмовити в судовому захисті своїх прав і законних інтересів, зокрема у сфері відносин людини з державою, захисті від незаконних дій і свавілля з боку посадових осіб.

Необхідно проводити політико-правову соціалізацію громадян з метою забезпечення підтримки судової системи з боку громадянського суспільства.

Література:

1. Колоколов Н. А. Судебная власть как общеправовой феномен: автореф. дис. ... д.ю.н. / Н. А. Колоколов. – Н. Новгород, 2006. – 52 с.

2. Шемшученко Ю. Проблеми розбудови української державності /

Ю. Шемшученко // Право України. – 1997. – № 1. – С. 26–29.

3. Шемшученко Ю. Теоретичні засади реформування правової системи України / Ю. Шемшученко // Правова держава : зб. наук. пр. – К., 1996. – Вип. 7. – С. 50–56.

4. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К. : Укр. центр правничих студій, 1999. – 376 с.

5. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина / Ю. Н. Тодыка. – Х. : Фолио, 1998. – 291 с.

6. Цвик М. В. Актуальные проблемы организации власти в Украине / М. В. Цвик // Проблемы законности. – 1995. – № 30. – С. 22–30.

7. Медведчук В. О перспективах развития гражданского общества в Украине / В. Медведчук // Зеркало недели. – 2002. – № 4 (379).

8. Дмитриев Ю. А. Судебная власть в механизме разделения властей и защита прав и свобод человека / Ю. А. Дмитриев, Г. Г. Черемных // Гос-во и право. – 1997. – С. 44–50.

9. Селищева Н. Г. Исполнительная и судебная ветви власти: соотношение и взаимодействие / Н. Г. Селищева, Н. Ю. Хатанева // Гос-во и право. – 2000. – № 1. – С. 5–11.

10. Чиркин В. Е. О понятии “ветвь государственной власти” / В. Е. Чиркин // Гос-во и политика. – 2003. – № 4. – С. 5–9.

Надійшла до редколегії 08.04.2011 р.